

VEŘEJNÉ A ŠKOLNÍ KNIHOVNY – KONKURENCE, SPOLUPRÁCE, RŮZNÉ CESTY?

Jana Nejezchlebová

I. Ohlédnutí na spolupráci veřejných knihoven se školami (a školními knihovnami)

Spolupráce škol a veřejných knihoven je samozřejmostí, oboustrannou nezbytností. Škola vychovává vzdělané lidi na různých úrovních odbornosti, kteří potřebují knihy, dokumenty, informace. Žák – student je „objektem“ zájmu veřejné knihovny nejen jako současný čtenář dětského oddělení, ale posléze i oddělení pro dospělé, kdy se stává i po ukončení školní docházky či dalšího studia stálým uživatelem knihovny. Měl by se stát. To je snahou školy (vedle specifických učebních úkolů), školní knihovny i veřejné knihovny. Rozvíjet v dětech potřebu četby, potřebu získávat informace, potřebu celoživotního vzdělávání (ať profesního či zájmového).

Spolupráce veřejných knihoven a škol se rozvíjí úměrně rozvoji škol, změnám osnov, vývoji knihoven, knihovnických postupů a metod. Knihovníci sledují osnovy a na jejich základě a po konzultacích s učiteli připravují nabídku nejrůznějších besed, literárních čtení, mluvených bibliografií, povídání o knihách a spisovatelích, setkáních s autory, výstav ilustrací, exkurzí apod. Od 70-tých let velkou část této spolupráce zaujímají tzv. knihovnické lekce doplněné exkurzí do knihovny. Jsou různě nazývány, různě organizovány, knihovny vydávají nejrůznější materiály. Přes veškerou rozdílnost je cíl jeden – pomoci školám, které nemají dostatečné podmínky, naučit žáky pracovat s knihou a orientovat se rychle ve světě informací. Veřejné knihovny v 70.- 80. letech nebyly automatizované, pracovaly výhradně tradičními metodami. Školní osnovy se však začaly postupně měnit a reflektovat (i když nedostatečně) potřebu informační gramotnosti. V roce 1984/85 na gymnáziích do předmětu český jazyk byl zařazen tematický celek nazvaný Základy informatiky (zaměřený na nauku o vědeckých, technických a ekonomických informacích) a koncem 80-tých let (1986/87) byl do osnov včleněn nový učební předmět s názvem Informatika a výpočetní technika (obsahoval informatiku ve smyslu počítačové vědy). Školy na rozdíl od knihoven začaly s počítači pracovat, především však po stránce technické a informační výchova, využívání počítačů pro vyhledávání a získávání informací, se dále opomíjela.

Veřejné knihovny v tomto období pokračují ve svém pojetí informační výchovy v podobě nejrůznějších „lekci“ dál. Začínají se však množit výtky – žáci se v knihovnách učí pouze tradiční postupy a metody, obsah lekcí je příliš knihovnický, lekce probíhají v knihovnách a tím jsou vnímány učiteli jako něco mimo zdi školy a nejsou spojovány s výukou.

A spolupráce veřejných a školních knihoven? Školní knihovny (až na výjimky) byly ve školách dvě – učitelská a žákovská, první knihovna obsahovala slovníky, encyklopedickou a jinou naučnou literaturu pouze pro potřeby učitelů a žákovská knihovna, vedená jiným učitelem knihovníkem byla souborem knih k výuce, doporučené četby, učebnic, beletrie, které byly žákům půjčovány absenčně jako doplněk probírané látky, příp. využívány v hodinách českého jazyka (humanitních předmětů). Na jižní Moravě i v jiných částech republiky bylo dosti knihoven, vedených učiteli, kteří věnovali spoustu volného času a energie na jejich organizaci, na získávání žáků pro četbu, často zde pracovaly čtenářské kroužky apod. Někde se i hovořilo o možnosti převést knihovnu na počítač, vytvořit vlastní program. Spolupráce s veřejnými knihovnami byla zaměřena zejména na odborné poradenství, často praktickou pomoc knihovníků profesionálů při revizích apod., poskytování knihovnických tiskopisů, praktických knihovnických školení učitelů knihovníků. Školy a tedy školní knihovny se stále potýkaly s nedostatkem prostorů a především nevyřešeným a neřešeným personálním problémem (vedoucí knihovny učitel s plným úvazkem).

II. Současnost veřejných a školních knihoven

Veřejné knihovny

Vstupem výpočetní techniky třetí generace, dávající ve spojení s komunikační technikou možnost dálkového interaktivního spojení člověka s uloženými daty, nastala změna ve způsobu práce informačních systémů a tím i ve způsobech poskytování informačních služeb. Automatizované zpracovávání fondů a elektronické výpůjční služby, to je realita většiny velkých (ale často i menších) veřejných knihoven. Knihovny vytvářejí vlastní databáze, umožňují využívat i nejrůznější databáze jiných knihoven či institucí. Výrazně se tedy mění informační prostředí veřejných knihoven.

Školní knihovny

I ve školství probíhá transformace, byl ukončen monopol státu v oblasti vzdělávání, mění se struktura školství, vznikají nové druhy škol. Demokratizace školského systému přináší zvýšený zájem okolí školy o všechny procesy, které se existence školy týkají. Sílí snaha o autonomii škol, je dána možnost vlastními pracovními plány, orientace výuky. Rozšiřuje se nabídka vzdělávacích programů, alternativní přístupy k výuce, práce s nejrůznějšími typy učebnic a především – i když postupný, ale stále výraznější odklon od

verbálně – oznamovacího typu výuky,³⁾ který vede žáky k pasivitě, k samostatné, individuální práci žáků a studentů, kteří se musí připravit na orientaci ve světě, na samostatné rozhodování jak v budoucí profesi tak v soukromém životě. K tomu potřebují informace, podklady, které musí umět zpracovat a vyhodnotit. V žádném vědním oboru není možné zabezpečit, aby absolvování středoškolského příp. vysokoškolského vzdělání poskytlo dostatek informací, které člověk potřebuje v produktivním věku. Informační výchovu tedy nelze ignorovat. Je záležitostí knihovnických a informačních pracovníků, učitelů i rodičů. Každý člověk od dětského věku má právo na informace. Ale jak může toto právo plně a v celé šíři využívat, uplatňovat, když ho to nikdo nenaučí? Výrazné změny v práci škol vytváří tedy i novou tvůrčí atmosféru pro žáky a studenty. Toto prostředí však není úplné bez funkční, dobře organizované a vybavené školní knihovny.

III. Jaká je tedy představa moderní školní knihovny?

Školní knihovna (školní informační středisko) je odborným, studijně pracovním, informačním a čtenářským střediskem pro žáky a učitele školy (def. ze statistiky ŠK).

Knihovna, která respektuje základní požadavky (standardy) knihovnické techniky nejen vytvoří prostředí a vhodné podmínky pro uplatňování informační výchovy ve škole, usnadní práci samotnému knihovníkovi, ale především zajistí orientaci žáků v dalších školních i veřejných knihovnách. Školní knihovna je zdrojem informací i místem, kde se žáci učí praktickým informačním dovednostem, vytváří návyky pro práci s knihou a informacemi, podporuje zájem o vzdělávání a četbu. Právě tato praktická každodenní činnost knihovny ve škole, její podíl na vyučovacím procesu všech žáků, možnost pravidelné práce a studia, činí školní knihovnu nezastupitelnou.

Z didaktického hlediska pomáhá vytvářet dovednosti a návyky v práci s informacemi.

Z hlediska rozvoje osobnosti učitele i žáka vytváří potřebu s informacemi pracovat, vede k aktivnímu přístupu ke knize, k získávání informací, znalostí, z nichž dovede pak žák mít užitek pro sebe i pro své okolí (spolužáky).

Knihovna může plnit různé funkce (záleží na vybavení, materiálně-technických možnostech, prostorových a personálních podmínkách):^{2,4)}

- informační centrum školy
- mediatéka
- odborné pracoviště pro práci s informacemi
- studovna a knihovna
- učebna

Pro začátek, nemá-li škola možnosti takto vybavit knihovnu, stačí:
– dostatečně velká světlá místnost

- jednoduchý nábytek (stolky, židle, regály na knihy)
- knihovní fond
- příjemné prostředí (záclony, květiny, koberec, abychom vytvořili pokud možno prostředí odlišné od tříd)
- klid ke studiu.

Začít pracovat však může knihovna i např. v části vhodně upravené chodby, kde je světlo, stolky, židle a uzamykatelné skříně na knihy.

Organizace knihovny

Moderní školní knihovna by měla být spojená. Tedy jedna školní knihovna, z jejíhož fondu budou čerpat informace a poučení žáci i učitelé. Odpovídá to lépe potřebám výuky, požadavkům na informační výchovu. Nelze opomenout ani ekonomickou výhodnost doplňování dokumentů do jednoho knihovního fondu.

Přístupnost knihovny

Optimální pro práci knihovny je zajištění volného, přímého přístupu k fondům a ostatním materiálům a dokumentům. Knihovna by měla být zpřístupněna učitelům i žákům, kteří zde pracují vedle sebe. To znamená, otevřená co nejvíce hodin v čase před vyučováním, o přestávkách, po vyučování.

Výpůjčky

zajišťuje knihovna převážně prezenční. Je zapotřebí, aby základní část fondu, zejména naučná literatura příručkového charakteru, slovníky, encyklopedie, byla k dispozici kdykoliv, aby se učitelé i žáci mohli spolehnout, že budou mít potřebnou literaturu pro výuku i ke studiu vždy v knihovně. Absenčně by měla školní knihovna půjčovat knihy jen omezeně, především beletrii. Žáci mají možnost využívat služeb veřejných knihoven, které mají obsáhlé a k tomuto účelu budované fondy.

Pracovna

Školní knihovna by se měla stát pracovnou, místem pro tvořivou aktivitu – vyhledávání informací v katalozích, kartotékách, databázích, jejich zpracovávání a správné aktivní využívání ve výuce, při studiu.

Vazba na výuku

Školní knihovna musí mít kontakt s celou školou, s vyučujícími jednotlivých předmětů, zajišťovat jim potřebnou literaturu.

Osobnost knihovníka

Nároky na šíři působení školní knihovny se pochopitelně odráží především v požadavcích na knihovníka. Vedoucí knihovny by si měl:

- a) osvojit základy knihovnické práce, aby byl schopen funkčně a hospodárně, tedy efektivně organizovat a vést knihovnu a plnit odborné povinnosti

vyplývající z jeho funkce knihovníka
Pracovní náplň vedoucího školní knihovny:

1. Řízení a správa knihovny
 2. Doplnování knihovního fondu
 3. Práce se čtenářem
 4. Ochrana knihovního fondu,
- b) získat kolegy učitele pro spolupráci na činnosti knihovny, a to nejen při doplňování fondu, ale také při jeho využívání ve výuce
- c) přinášet nové podněty, náměty na využívání literatury, upozorňovat na možnosti práce s novými typy dokumentů
- d) připravovat po dohodě s učiteli literaturu vhodnou pro jejich výuku, vybrat literaturu na dané téma, případně doporučit další tituly
- e) informovat o knižních novinkách učitele i žáky, upozorňovat je různými formami na zajímavé knihy, časopisy, dokumenty
- f) zajišťovat co největší možnou přístupnost knihovny pro vyučovací hodiny, pro individuální studium a půjčování informačních pramenů pro žáky i učitele.

Propagace a public relations

Co má společného tento moderní termín se školní knihovnou? Public relations v podnicích, společnostech, veřejných knihovnách, ale ve školní knihovně? A proč ne? Public relations to je vytvoření pozitivního vztahu veřejnosti – ve školní knihovně tedy rodičů a přátel školy, okolí školy např. různých podniků, společností, soukromých firem apod. Nezapomeňme však do této skupiny neboli veřejnosti zahrnout vedení školy a kolegy učitele. Získá-li vedoucí knihovny sympatie, podporu ve škole i v jejím okolí, pomůže to velice v práci nejen jemu, ale také celé škole. Knihovna je součástí školy, pomáhá a někdy může mít zásadní význam při vytváření její „image“. Znamená to nechybět u žádné aktivity školy a vždy svým specifickým dílem přispět. Podněcovat zájem veřejnosti, tedy rodičů, pedagogů, žáků, obce či městské části. Knihovník proto potřebuje znát nejen současné potřeby výuky a reagovat na ně, ale měl by být seznámen i s perspektivou školy, jejími záměry, aby včas mohl práci knihovny tomuto vývoji přizpůsobit.

Předpokladem dobré práce knihovny je komunikace, dialog, znalost požadavků nejen pedagogů ale i žáků, studentů. Informovat o práci i problémech knihovny:

- na pedagogických radách
- na setkání s rodiči
- veřejnost např. v *regionálním tisku*

Vizuální působení knihovny:

- vtipné, jednoduché logo (značka) knihovny, které na první pohled symbolizuje knihovnu, stane se pro všechny důvěrně známým a upoutá pozornost,
- uvnitř knihovny přehledná orientace ve fondu a po celém prostoru, jednoduché značení, orientační nápisy, piktogramy
- ve škole, kde se knihovna nachází jasně, výrazně a přehledně hned od hlavního vstupu informovat všechny o tom, že ve škole pracuje knihovna a jak se lze k ní dostat. Pokud není knihovna umístěna na centrálním místě ve škole, musí ji přesto každý zájemce rychle najít a současně se dovědět, kdy je přístupna a kdo je vedoucím knihovny.

IV. Co z toho vyplývá pro strategii spolupráce veřejných knihoven se školními knihovnami (a se školami)?

S postupným nárůstem nově pojatých školních knihoven, informačních center škol či mediátek *se bude měnit spolupráce v koordinaci a doplňování činnosti*. Předpokladem toho však je dobrá vzájemná informovanost o koncepci činnosti knihoven. Náročnější bude pro veřejné knihovny spolupráce se školami, kde stále není partnerem funkční školní knihovna.

Informační fondy. Doplňování knihovnických fondů je jednou z důležitých oblastí koordinace veřejných a školních knihoven. Stejně tak i využívání těchto fondů prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby.

Regionální literatura. Školy se více zaměřují na poznávání současného života města, obce, kde děti žijí. Veřejné knihovny zpracovávají regionální tiskovou výstřižku, budují nejrůznější kartotéky a databáze informací o osobnostech, historii i současnosti regionu a z těchto materiálů mohou školní knihovny čerpat, aniž by se samy zatěžovaly jejich shromažďováním.

Čtenářství. Veřejné knihovny mají velké možnosti v naplňování volného času, nejrůznějších čtenářských a zájmových aktivit mladých lidí. Pro školy a družiny připravují besedy, výstavy, setkání se spisovateli a další literární pořady, kvízy a soutěže.

Informační výchova ve veřejných knihovnách bude stále více navazovat na práci školních knihoven, které postupně převezmou aktivitu. Bude to vyžadovat zvýšenou náročnost pro knihovníky profesionály, protože každá škola má knihovnu na jiné úrovni. Přes tyto problémy by měla informační výchova ve veřejných knihovnách respektovat změny ve školství, v metodách výuky, především akceptovat požadavky a potřeby uživatelů – žáků a studentů. Seznamovat je se zdroji informací, s možnostmi jejich vyhledávání, zpracování a využívání a nezatěžovat je podrobnostmi a informacemi, které má znát jen knihovník. Co nejvíce vést mladé lidi k samostatné práci, poradit, vysvětlit, ale dále je již nechat pracovat individuálně. Koordinace a návaznost informační výchovy je nutná jak mezi školami – základní, střední a vysoké školy, tak mezi školami (školními knihovnami) a veřejnými knihovnami. Setkáváme

se s názory profesionálních knihovníků, že dlouholetá usilovná práce veřejných knihoven na úseku informační výchovy nepřinesla očekávaný efekt, že informační gramotnost mládeže je stále neuspokojivá. Je to dáno tím, že až na výjimky byly knihovny osamocené. Exkurzí a lekcí v knihovně tato práce nemůže končit, měl by to být začátek integrované výchovy se zapojením školy – školní knihovny – a doplněný i působením rodiny. Bez každodenního využívání dovedností a návyků, ověřování potřebnosti informací výsledky nebudou. Informační dovednosti a návyky, vlastně informační gramotnost se stává součástí vzdělání.

Poradenství. Odborné konzultace s profesionálními knihovníky veřejných knihoven v oblasti doplňování a organizace knihovnických fondů, při revizích a dalších knihovnických činnostech. Zejména při současných trendech elektronické výměny je potřebné dodržování základních knihovnických standardů.

Vzdělávání. Možnost rekvalifikačních knihovnických kurzů, které organizují vědecké knihovny – Moravská zemská knihovna získala akreditaci MŠMT (obdobně i SVK v Ostravě) – v nichž se učitelé seznámí teoreticko-praktickou formou se základy knihovnické práce.

Organizační řešení. Školy potřebují školní knihovnu, není však podmínkou, že každá škola musí mít svou vlastní knihovnu. V případě výhodnosti, na základě místních podmínek je možné organizační propojení veřejné a školní knihovny. Hlavním kritériem je efektivnost takového spojení.

Závěr

V současné době není ještě stav školních knihoven přes stále se množící výjimky uspokojivý. To však neznamená, že se nebude měnit kvalita spolupráce veřejných knihoven se školami a jejich knihovnami. Veřejné knihovny byly progresivní v 70. a 80. letech, stejně tak mohou pomoci školám s revitalizací a transformací školních knihoven i v období měnící se informační společnosti.

Literatura:

Doporučení pro veřejné knihovny. Praha, Národní knihovna 1995. 97 s. HANZOVÁ, Marie – TURECKIOVÁ, Michaela – VALIŠOVÁ, Alena: **Školní knihovny a výchova k práci s informacemi.** Praha, Ústav pro informace ve vzdělávání 1994. 37 s.

HAUSENBLAS, Ondřej: **Vzdělaný člověk bez znalostí? – Učenost versus moudrost.** Infocus, 2, 1996, č. 6-7, s. 118-119.

RANKOV, Pavol: **Odporúčania IFLA pre školské knižnice.** Školské knižnice, 1996, č. 120-121, s. 5-7.